

Emlékezés – nemzet – identitás

Klebsberg Kuno történelem- és nemzetfelfogása

Duby (2000, 55.) állítása szerint a történész (s ezt véleményem szerint bármely kutatóra ki lehet terjeszteni) „mindig azt találja meg először, amit eleve keresett”. Meglévő előzetes ismereteink, mentális eszköztárunk, az általunk választott nézőpont az események magyarázatára mind-mind olyan jellemzők, melyek mindennapi életvezetésünket éppúgy meghatározzák, mint egy kutatás lehetséges irányait. Nem kívánom felsorolni azon alkotókat, akik elfogadottá tették ezt a szemléletet a különböző szellemtudományokban (1), hiszen munkásságuk eléggé széles körben elterjedt már, és ismert a magyar tudományos gondolkodásban is. Az én kérdésfeltevésem tehát eleve megszabja azt, hogy a vizsgálati anyag mely elemeit veszem figyelembe, és ezekből milyen története(ke)t alkotok meg. Ezen előzetes megszorítás alkalmazásával már bátrabban körvonalazható az az értelmezési keret, amely írásom lehetséges irányait behatárolja.

Máig vita folyik arról, hogy a múlthoz való viszonyulás, a történelem tudatának megteremtése alapvető antropológiai sajátosság-e, vagy sajátosan európai és modern tulajdonságként bukkant fel; abban mindenesetre egyetérthetünk, hogy saját perspektívánk, világértelmezésünk egyik döntő szeletét jelenti a lehetőség, „hogyan viszonyuljunk a Múlttal” (Assmann, 1997, 32.). Egyéni és kollektív múltunk megteremtése egyben identitásunk alapjául szolgál – a mód, ahogyan saját és közösem történetét látom, tükrözi azt a vágyat, ahogyan szeretném, ha mások látnának engem és minket. A történelem megalkotásának folyamatában szorosan összefonódik emlékezet és felejtés; amit kimondunk és amit elhallgatunk, ugyanolyan fontos és ugyanolyan jellemző ránk nézve. Természetesen önazonosságunk nem határozható meg pontosan, hiszen egyazon pillanatban különböző csoportokhoz is tartozhatunk, melyek gyakran egymást kizáró jelleggel bírhatnak; Foucault „többszörös identitás” elmélete csak egy példa erre a megközelítésre. Egyik döntő meghatározottságunk a nemzethez való tartozás, ezt a nézőpontot azonban nem szabad abszolutizálnunk, hiszen minden jel szerint a mai értelemben vett nemzeti eszme új keletű jelenség az eszmetörténetben, mindössze 200 éves múltra tekint vissza (lásd: Bretter és Deák, 1995), s területileg és időben egyaránt számos változatot mutat.

Ezen írás célja, hogy egy 20. századi magyar kultúrpolitikus, Klebsberg Kuno írásain keresztül bemutassa a múlthoz fűződő viszony kialakításának folyamatában nemzet, emlékezet és identitás egymásba kapcsolódását, megteremtve ezzel azt, amit történelemnek hívunk. Persze nem a hagyományos értelemben vett történelemről van szó, sokkal inkább a történelem képéről, amit mindannyian magunkban hordozunk: egy szimbolikus térről és időről, amely sajátos tudást közvetít felénk. Világképi, eszmetörténeti vizsgálódásról van tehát szó, arról a módról, ahogyan múltunkhoz viszonyulunk. Úgy tűnik, mindennapos tapasztalatainkat, ismereteinket rendszerbe szervező világképeinkben (Géczi, 2004, 69–76. o.; Géczi, Stirling és Tüske, 2000) a korábbi évszázadokhoz képest egyre nagyobb terület foglalnak el a szellemtudományok – köztük a történelem –, s ezzel mintegy önreflektívabbé válik az áthagyományozódó tudásanyag. Önmagunk megismerésének parancsa minden korban mást jelentett; a hasadék, ami elválasztja a Voltot a Vantól, különösen mélynek tűnik

válsághelyzetek idején, s ilyen esetekben válik döntővé, hogy értelmezzük ezt. (1) Talán így megtudunk valamit abból, honnan jöttünk, s hová tartunk.

Klebelsberg az utókor ítéletében

A következőkben jelzésszerűen felvillantom Klebelsberg személyének és munkásságának – gyakran politikai indítékoktól vezérelt – különböző értékeléseit a szakirodalomban. Az utókor (saját kortársai is) nagyon ellentétes értéktételekkel illette személyét (3), 1945 után például csak az ellenforradalmi rendszer egyik kiszolgálójaként lehetett róla beszélni, aki számos szállal köthető a fasiszta jellegű magyar (és nemzetközi) kezdeményezésekhez. Ez az egyoldalú megközelítés az 1970-es, 1980-as években kezdett megváltozni, mikor már tárgyilagosabb hangok is megjelentek tudományfejlesztő, modernizációs tevékenységéről (lásd például: *Tőkéczi*, 1999), de a döntő áttörést Glatz Ferenc (1990) tanulmánya jelentette, aki szakított a „dogmatikus történelmi korszak” egyoldalú torzításaival, s egy céljaiban, távlataiban nagyformátumú, de a megvalósulásban ellentmondásos politikus személyiségét tárja elénk. Ma már többet tudunk, többet tudhatunk oktatáspolitikai elképzeléseiről, a felsőoktatásban, a népművelésben és a művészetekben betöltött szerepéről, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyéről az akkori politikai életben, köszönhetően Ladányi Andor (2000), T. Kiss Tamás (1998, 1999), Palló Gábor (2002, 2007) tanulmányainak.

A tények, adatok tehát közismertek. Lehetséges, hogy több érdekességet tartogathatnak számunkra azok az „erősen ideologikus narratívák”, melyek az 1920-as években annyira foglalkoztatták a tudományos közvéleményt (*Nagy*, 2003, 66.). Talán a Klebelsberg írásából előtűnő nemzet- és történelemfelfogás most következő vázlatos vizsgálata új adalékokkal szolgálhat alakjának jobb megértéséhez.

Klebelsberg történelemfelfogása

Klebelsberg 1922 és 1931 között volt a kultuszárca élén, nem véletlen, hogy publicisztikájának egy jelentős része is az 1920-as évekre tehető. Az ebből levonható tanulságokat hasznosíthatja a szövegek elemzése. Először röviden áttekintem azt a fogalmi keretet, amiben mozog ez a gondolkodás, ezután következnek a konkrét példák és a szöveg-hálózat jellemző téma- és motívumrendszerének körvonalazása. Mindez egy jól kitapintható ívet fog leírni a nemzet bukásától kiindulva jövőbeni felemelkedéséig, s közben szükségszerűen beszélni kell a történelem eseményeiben megnyilvánuló nemzet sajátosságairól.

Ha röviden jellemezni akarnánk Klebelsberg történelemfelfogását, akkor a ciklikusság, organikus felfogás és dualista szemlélet kulcsfogalmait kellene használnunk. Nézzük meg közelebbről, mit is jelentenek ezek! Az írások többségének idejét megelőző sorscsapások (világháború, forradalmak, Trianon) után az ország súlyos anyagi, szellemi és erkölcsi krízisben van. Az 1920-as évek közgondolkodásáról, pedagógiai értéktételezéséről szólva Nagy Péter Tibor (2003) a következő címszavak által írja le a korban általánosan elfogadott normákat, melyek a nemzet újrafelfelfogásához vezethetnek: haza, nemzet, szülőföld, család, házasság, felekezetiesség, az erkölcsi szabályok és szerepek betartása. Mindezek nagyon fontos helyet foglalnak el Klebelsberg gondolkodásában is, kérdés ugyanakkor (amit Nagy Péter Tibor is feltesz), hogy mennyiben tükrözték ezen elvárások a társadalom valódi igényeit, s mennyiben csak normatív, idealizált célok. A válság után szükségszerűen el kell következnie a magyar nemzet talpraállításának, ebben kap nagy szerepet az oktatáspolitikai megnövekedett szerepe. Ez egyben egy megelőző korszak, a dualizmus és Ferenc József eszményített korával vonható párhuzamba – ennyiben beszélhetünk ciklikusságról. A magyarságban jelen vannak azok az eredeti

tulajdonságok, melyek lehetővé teszik ezt; a múltban gyökerezés, a szerves fejlődés, a nemzet élő organizmusként való felfogása hangsúlyos ebben a gondolatmenetben (4). A jó és a rossz harcaként felfogott történelmi fejlődés olyan eszme, mely a befogadóban jól ismert asszociációkat indíthat el – ezek a tényezők egymást erősítik, és egymástól gyakran nehezen választhatók el.

A katasztrófa – a nemzet mint beteg test

A mai olvasó számára talán kevésbé megszokott a nemzetről szóló gondolkodásban a testi, biológiai funkciók olyan arányú szerepeltetése, ahogy Klebelsberg írásaiban megfigyelhető; olyan toposz ez, mely nagy múltra tekinthet vissza. A metaforikus nyelvhasználat nem fedheti el előlünk, hogy minden-

A mai olvasó számára talán kevésbé megszokott a nemzetről szóló gondolkodásban a testi, biológiai funkciók olyan arányú szerepeltetése, ahogy Klebelsberg írásaiban megfigyelhető; olyan toposz ez, mely nagy múltra tekinthet vissza. A metaforikus nyelvhasználat nem fedheti el előlünk, hogy mindennek valamikor nagyon is valóságos értelme volt: a középkori európai királyságokat egy testként képzelték el, ahol a hierarchiába rendezett részek mindegyikének megvolt a maga funkciója: a fej, az irányító a király (illetve a papság), a védelmező karok a harcosok, a szorgos lábak pedig a dolgozó tömegek.

nek valamikor nagyon is valóságos értelme volt: a középkori európai királyságokat egy testként képzelték el, ahol a hierarchiába rendezett részek mindegyikének megvolt a maga funkciója: a fej, az irányító a király (illetve a papság), a védelmező karok a harcosok, a szorgos lábak pedig a dolgozó tömegek (5). Ez a rövid kitérő jobban rávilágít Klebelsberg gondolatainak hátterére: ha bármely kis rész megbetegszik, az egész test megérzi ezt.

A szerző minden írásából kitűnik a válság, a betegség tudata, mely az egész világot s benne a magyarságot érinti. Mi volt ennek a kiváltó oka? Egyértelmű a magyarázat: a „világháború betegsége után” (Klebelsberg, 1928b, 172.) vagyunk, melyet a forradalmi eszmék „lázbeteg látomásai” (Klebelsberg, 1931a, 120.) követtek. Az európai gondolkodástörténetben szintén megfigyelhető a válsághangulat, elég, ha Spengler, Ortega y Gasset vagy Julien Benda műveire gondolunk (6). A „betegség” tünetei többségében az irányító szervhez kapcsolódnak: a fej és az idegrendszer mellett a lélek, a kedélyhangulat is érintve van. Néhány jellemző példa: a kommunizmus „lelki ragálya” (Klebelsberg, 1931b, 130.) a háború utáni „lelki pszichózis” (Klebelsberg, 1931d, 253.) megnyilvánulása volt, a „vörös és fehér destrukció lovagjai” egyaránt felelősek a „szellemi depresszió” miatt (Klebelsberg, 1928f, 152.). Az új nemzedék legfőbb jellemzője ezért a gyengeség lesz, „vérben, idegben, izomban” rekonstrukció szükséges (Klebelsberg, 1931e, 313.). A szerző kihangsúlyozza a nemzetet ért ingerek „abnormis”, „irritáló” jellegét (Klebelsberg, 1931f, 359.), a „szenvedő, vergődő nemzet és nemzedék” lelki és testi nyomorát (Klebelsberg, 1928c, 94.).

Az orvosi kifejezések mellett, azokkal párhuzamosan minduntalan előbukkan a vallás-erkölcs, a Biblia nyelvhasználata; a két nyelvhasználat egymást alátámasztja és felerősíti. Ez utóbira sokkal inkább jellemző a nemzet mint egység szemléletmódja, azaz nem szimptomákat, funkcionális zavarokat és szervi elváltozásokat lát, hanem tisztítóüzet,

melyből megerősödve kerül majd ki a magyarság. Isten büntetése bűneink miatt sújt le ránk, többször is felvillan a nemzethalál víziója – a protestáns jeremiádok és a romantika történelemfelfogása óta minden magyarul olvasó előtt ismertek ezek a képzetek. A „nemzet lelke cseppfolyóssá vált a katasztrófák gyehehennatüzében” (Klebensberg, 1928c, 121.), ami lehetővé teszi a megtisztulást, s a magyar nemzet kálváriájának végén maga Krisztus, a Megváltó áll (Klebensberg, 1927c, 626.).

A magyar nemzeti jelleg

Láthattuk, hogy a sok szenvedésből az erkölcs, az Isten iránti szeretet vezet ki, mely szükségszerűen eljön. Maga a pusztulás és a kigyógyulás is a magyar fajban jellemző tulajdonságokból fakad – s itt most a „faj” szót a náciizmus előtti értelemben használom, akárcsak Klebensberg. Ha a nemzet élő emberi szervezethez hasonló, akkor logikusnak tekinthető, hogy van életkora, jellemzői és egyfajta, csak rá jellemző habitusa. A nemzetkarakterológia, azaz a nemzeti jellem, jelleg megragadásának kísérlete a 19. századra tehető. Noha a nemzetkarakterológia nemigen hozott létre releváns tudományos megállapításokat, mindenképpen fontosnak tartom a szövegekpusztában való jelentkezésének rövid áttekintését, hiszen bármely kor történelemről való diskurzusában, köznapi (és gyakran tudományos) mentalitásában nem elhanyagolható szerepet tölt be az effajta gondolkodás.

A „Ki a magyar?” vagy „Mi a magyar?” kérdéseire adott válaszok a nemzeti összeomlás után, illetve az újabb világháború közeledtével egyre inkább felértékelődtek (7). A nemzet folyamatos veszélyeztetettsége újra és újra aktualizálta e kérdések megválaszolását, s Klebensberg kétszeresen is érezhette ezt a veszélyeztetettséget: a trianoni béke által a nemzet jövőbeni kilátásaira vonatkozóan, illetve a keresztény nemzeti középosztály beszűkülő életlehetőségeit illetően. A magyarság „történelmi lény, szociális fenomén, kollektív egyéniség” – maga Klebensberg (1927b, 458.) jelöli ki a nemzetről szóló lehetséges beszédmódokat, megközelítéseket: a sajátos magyar jellemzők a történelem viharaiiban, a társadalom (földrajzi elhelyezkedés, munkamegosztás szempontjából) különböző rétegeiben is megmutatkozhatnak, illetve mindezek megtestesíthetők egy körülhatárolt, történettel, külső és belső személyiséggel rendelkező alakban.

A következő (gyakran ismétlődő) hívószavakkal lehet körülírni tárgyunkat: magyar talajban gyökerezés, őserő, géniusz, sors, nemzeti lét és nemlét kérdése. A reformkor óta ismert tropológiával van tehát dolgunk, melyhez sajátos (a későbbiekben pejoratív értelművé váló) biologizmus társul. A magyar fajiság meghatározása inkább viszonyrendszerében, negatív vonatkozásaiban tűnik fel: mindenekelőtt a magyarság és a föld szimbolikus kapcsolatára figyelhetünk fel (8), a magyar talaj televényének erőt adó jellegére. Innen ered a „turáni őserő”, az államiság „ezredéves épületét” fenntartó „ösi vitézség” és „nemzeti erő” (Klebensberg, 1927a, 5–25.) (9), s ehhez kell majd visszanyúlnunk az új feltámadáshoz (amiről az ezt követő, utolsó fejezetben lesz szó). Minden, ami idegen a talajtól, amelyből a magyar nép fia vétetett, rossz hatással van a magyarra – kísérletként fogható ez fel a forradalmak magyarázatára, hiszen a „kommunista ideák vándorlása” egy újabb „pusztító népvándorlás”-hoz hasonlítható, mely keletről jön és végleg eltörölheti az európai kultúrát (Klebensberg, 1931d, 259.). Minden baj akkor következett be, amikor Magyarország eltávolodott a magyar rögtől, s amikor nem Nyugat, hanem Kelet felé orientálódott – az „ostromlott vár”, a „Nyugat védőbástyája” jól ismert képének újbóli felhasználásáról van szó. (10)

A nemzet jövője – feltámadás

Lesz-e magyar feltámadás? – a kérdést sokan felvetették 1920 után, s Szabó Dezső ironikus válaszával (11) ellentétben Klebensberg optimista. A számtalan írásán végighú-

zódó valláserkölcsei nyelv ismét előbukkan: a tradicionális egyházak jelenthetik az erők reorganizációjának egyik forrását, a másikat pedig a kultúra gyógyszere. A kettő természetesen összefügg, hiszen a kultuszminiszter oktatásfejlesztő koncepciójában nagy szerepet kaptak a felekezeti küzdelmekről mentes egyházak: ahová az állam elégtelen forrásai miatt nem tudott eljutni, ott jelen van a falusi plébános, lelkész stb. A regenerálódási folyamat egy magasabb rendű természeti törvénybe illeszkedik: a körkörösségről, a hanyatlást és hervadást követő virágba borulásról van szó.

Mindez vázlatosan megmutatja a nemzet újbóli emelkedéséhez vezető feltételeket. Lássuk ennek megvalósítását közelebbről – és itt természetesen megint nem a politikai lépéseket vizsgálom, hanem a nyelvhasználatban megbújó jellegzetes képhasználatot és az ebből kibontható értelmet. Kiindulópontunk szerint a magyarság nagy megpróbáltatáson, betegségen esett át, tehát az első lépés egy „nagy nemzeti diagnózis” (*Klebensberg*, 1931c, 155.) felállítása, melyhez elengedhetetlenül szükséges egyfajta „történelmi patológia”, „kórbonctan” kidolgozása, s ennek segítségével fel tudjuk venni a harcot „begyökeresedett” hibáinkkal és bűneinkkel szemben (*Klebensberg*, 1928h, 312–313.). A bibliai nyelvezet és a tudományos elemek keverednek a szóhasználatban, egymást erősítik és alátámasztják; az általam korábban elemzett neveléstani kézikönyvek a korból hasonló képet mutatnak (lásd: *Somogyvári*, 2008). A baj megállapítása után megkezdődhet a gyógyítás folyamata, a bizalom légkörében, a jövőre irányulva; csak így nem maradunk le az „előőrs-nemzetek és elmaradott népek” között folyó, sokat idézett kultúrharcban (*Klebensberg*, 1928a, 48–53.). A kultúrharc gondolata mögött felsejlik a darwini kiválasztódás elmélete s a gyenge és erős népek közötti (kimondott) különbségtétel igénye – újabb muníciót szolgáltatva az utókornak a támadásokhoz. A magunkkal való szembenézés és az önkritika parancsa természetesen nehéz feladatnak bizonyulhat, de elengedhetetlen feltétele a nemzet átnevelésének, új, pozitív eszmények célul kitűzéséhez és megvalósításához (*Klebensberg*, 1928e, 140–141.) (12) – természetesen csak akkor gondolható ez el, ha elfogadjuk a nemzeti személyiség felvázolt képét. A nemzetnevelés fogalmát Magyarországon Imre Sándor fejtette ki legkövetkezetesebben (lásd például: *Imre*, 1912) (13), de *Klebensberg* írásaiban szükségszerűen mást (is) mond a témáról: nem nevelésről, hanem átnevelésről ír, egy hatalmas pedagógiai feladatról, mely gondolat több kimondatlan előfeltevést is rejt magában. Először is kifejeződik a „valahol utat tévesztettünk” eszméje, másrészt a közösség és ezáltal az egyén nevelhetőségének felvilágosodásból származó optimista hite. Az okok, amelyek miatt letértünk a helyes útról: az „individualizmus”, az „öncélú szabadság” térnyerése, ezzel együtt a közösségek felbomlásának már említett tünetei, „az élet magasabb egységeinek megbontása” (*Klebensberg*, 1928g, 202.) (14). Nemnehéz kihallanunk az idézetekből a keresztény nemzeti kurzusantiradikalizmusát, liberalizmusellenességét, általában a baloldallal szemben megnyilvánuló bizalmatlanságát. A kultuszminiszter világnézeti harcot is hirdet ezen jelenségek ellen, melyben a fő szerep az egyházaknak és a magyar anyának jut.

Befejezés

Elemzésem nem tért ki arra a nagyon fontos kölcsönhatásra, mely *Klebensberg* világ-, nemzet- és emberképe, valamint az általa elgondolt intézményrendszeri változások között fennáll. Ebben az írásban csak utalni tudok erre a kapcsolatra, mely egy újabb kutatás témája is lehetne: a szakirodalom által már kellően feltárt tudománypolitikai, az oktatás rendszerét illető koncepció hogyan következik egyenesen a történelem és nemzet szemléletének fentiekben történt felvázolásából.

S itt el is érkezünk fejtegetésünk végére: a magyar nemzet kálváriája az Anya önfeláldozása által fog véget érni, aki az új nemzedék gyümölcseinek záloga, s egyben Szűz Máriát, Magyarország patrónusát szimbolizálja (15). Az így kirajzolódó kép persze álta-

lam konstruált és önkényes, vázlatos és továbbfolytatható, és az írás elemeinek más mintázatba rendezésével ettől eltérő történet is megalkotható. A klebelsbergi írások hívószavai napjaink politikai publicisztikájában újra és újra előbukkannak, gyakran megváltozott értelemmel és kontextusban, viszont hasonlóképpen a nemzeti-történelmi emlékezet meghatározó aspektusaira utalva. A kultuszminiszter által pártfogolt irányhoz képest más irányban indult el Magyarország fejlődése, de ez már egy másik történet.

Jegyzet

(1) Csak utalásképpen néhány szerző: Frank Ankersmit, Hayden White, Louis Mink, Reinhart Koselleck, Paul Ricoeur, Roland Barthes, Michel Foucault, Jan Assmann stb. Egymástól nagyon különböző tudományterületeken otthonosak ezen kutatók, ezért nem véletlen a „szellemtudományok” kifejezés használatára.

(2) Gyáni Gábor (2007, 90.) megfogalmazásában: „A modern nemzetét [...] válás folyamata [...] végtelenen eltávolítja egymástól a jelent és a múltat.” Már a modern kor hajnalán él az a törekvés, „hogy a jelen lehetőleg teljes egészében felváltsa a múltat, hogy merőben új világot teremtsen annak helyébe.” Ez a fajta felfogás döntőnek bizonyul majd Klebelsberg munkáiban.

(3) Ezért lehet ugyanolyan joggal beszélni Klebelsberg-kultuszról (lásd: Szabó, 1993, 29–31.), mint személyének kultúrdiktátorként való beállításáról. Az eltérő ideológiai nézőpontok máig akadályozhatják a politikus tárgyszerű értékelését.

(4) Nem nehéz itt felismerni a konzervativizmus jelentkezését, de természetesen az organizsztikus felfogás egyben egy régebbi hagyományhoz is kapcsolja az ilyen fajta gondolkodást: a kereszténység világmépi örökségére gondolok. A későbbiekben feltárt bibliai párhuzamok is alátámasztják ezt a feltételezést.

(5) S itt már el is érkeztünk a középkor három fő társadalmi rendjéhez (ordo): az imádkozók (oratores), harcolók (bellatores) és a dolgozók (laboratores) rendjéhez, melyek fölött az irányító szerepet az Isten kegyelméből uralkodó király látja el. Ez az 1000 éves gondolat természetesen absztrakció, de olyan absztrakció, mely rendkívül nagy hatással volt az európai gondolkodásra.

(6) Időben eltérő művekről van szó, s nem beszélhetünk Klebelsberg műveivel való közvetlen egyezségről vagy utalásról, csupán egy általános jelenségről. Spengler műve, *A Nyugat alkonya* egyébként 1918-ban jelent meg, az *Írástudók árulása* Bendától 1927-ben, s végül *A tömegek lázadása*, Gasset legismertebb műve, 1929-ben.

(7) A bonyolult kérdéskör szociálpszichológiai hátteréhez lásd Hunyady György (1997) tanulmányát. A korban – főleg a 30-as, 40-es évek fordulóján – nagyhatású művek foglalkoztak a kérdéssel; csak utalásképpen: Prohászka Lajos (*Vándor és bujdosó*), Szekfű Gyula (*Három nemzedék, Mi a magyar?* [ez utóbbinak Szekfű csak szerkesztője volt]), Karácsony Sándor, Kornis Gyula vagy Németh László írásai.

(8) A „magyar nemzet szent és örök eljegyzése a magyar földdel a munka, művek révén.” (*Klebelsberg*, 1928f, 147.).

(9) Talán nem véletlen, hogy Beöthy Zsolt híres volgai lovasának képe minduntalan illusztrációként kínálkozik a klebelsbergi példákhoz, egyetlen (de nagyon jelentős) különbséggel: a dualizmus korának magabiztos önazonosság-képe 1918, 1919 és 1920 után végleg megbomlani látszott. („Az ősidők homályából egy lovasember alakja bontakozik ki szemünk előtt, amint a Volga melléki pusztán nyugodtan áll és figyel [...] Nyugodt; nem fél és nem képzelődik [...] a messze pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat [...] A többiekért vigyáz és el van szánva mindenre [...] Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz. Lelke ennek az erőnek érzetével s a fajtájához való ragaszkodással van tele.” [Beöthy, 1896, 1. o.]

(10) Érdekes vizsgálódás lenne feltárni a korszak plakátanyagában mindennek a képi megjelenítését – lásd például az *Ezer évig a Nyugatért* című irrederenda plakátot.

(11) *Feltámadás Makucskán* című művében a falu temetőjében hűsvét vasárnapján a halottak komolyan veszik a kiírás a kapun, miszerint: „Feltámadunk!” Az egzisztenciáját féltő lakosság és az országgyűlés először ért egyet valamiben: a feltámadásnak nincs jogalapja. Így a feltámadást hatóságilag betiltják, a kormány pedig figyelőtoronyokat létesít az országban, hogy a magyar falu sehol ne támadjon fel.

(12) Erről a témáról írva gyakran szólt Klebelsberg az olasz példa követésének szükségességéről, ez (is) adott később alapot fasisztaként való megbélyegzéséhez.

(13) Nemzetnevelés és nemzeti jellem gyakran szorosan összefonódó fogalmak a korban.

(14) Nem véletlenül választotta Klebelsberg az irodalmi modernség egyik vezéralakját, Henrik Ibsent támadása célpontjául, művészeti ízlése általában konzervatív nézeteit tükrözte.

(15) Nagy múltú és hatású gondolat ez, Nagyboldogasszony ünnepe, a Regnum Marianum és különböző népi elképzelések egymásba fonódására jó példa – Klebelsberg Kuno konzervatív reformpolitikájának egyik hagyományos (atavisztikusnak is nevezhető) eleme. A középkori ország és népének (máig ható) identifikáló tényezőjéről lásd még: *Klaniczay*, 2000; *Tüskés és Knapp*, 2001.

Irodalom

- Assmann, J. (1997): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest.
- Beóthy Zsolt (1896): *A magyar irodalom kis tükré*. Budapest.
- Bretter Zoltán és Deák Ágnes (1995): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Duby, G. (2000): *Folytonos történelem*. Napvilág, Budapest.
- Géczi János, Stirling János és Tüske László (2000): *Bevezetés az európai gondolkodás történetébe. Előadások*. Pécs.
- Géczi János (2004): Világkép – emberkép – pedagógikum. *Új Pedagógiai Szemle*, 1. sz. 69–76.
- Glatz Ferenc (1990): Konzervatív reform – kultúrpolitika. In: uő (szerk.): *Tudomány, kultúra, politika: gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai*. Európa, Budapest. 5–25.
- Gyáni Gábor (2007): Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In: uő: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest.
- Gyurgyák János (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest.
- Hunyady György (1997): A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. 45–60.
- Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés: jegyzetek a magyar művelődéspolitikához*. Ajtai, Budapest.
- Kékes Szabó Mihály (1996): Klebelsberg Kuno egyetempolitikai törekvéseinek főbb jellemzői. *Magyar Pedagógia*, 3. 253–260.
- T. Kiss Tamás (1998): *Allami művelődéspolitikai az 1920-as években: gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező munkássága*. Mikszáth, Budapest.
- T. Kiss Tamás (1999): *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest.
- Klaniczay Gábor (2000): *Az uralkodók a középkorban*. Balassi, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1927a): A magyar történeti kutatás feladatai... In: uő: *Beszédei, cikkei, törvényjavaslatai, 1916–1927*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1927b): Nőnevelési kérdések. In: uő: *Beszédei, cikkei, törvényjavaslatai, 1916–1927*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1927c): A katolikusok feladatairól az ország újjáépítésében. In: uő: *Beszédei, cikkei, törvényjavaslatai, 1916–1927*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928a): Előörs-nemzetek és elmaradt népek. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928b): Il canto del lavoro. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928c): Mit akarnak a katolikusok? In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928d): A magyar neonacionalizmus. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928e): Új magyar típus. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928f): Munka, művek, alkotások. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928g): Ibsen és a közszellem változása. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928h): Költségvetési expozé. In: uő: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931a): A negyedik kormányzó I. In: uő: *Világválságban*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931b): Vörös világnap. In: uő: *Világválságban*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931c): A természet örök erői csodát művelnek. (Húsvéti cikk) In: uő: *Világválságban*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931d): Magyarország kulturális törekvései. In: uő: *Világválságban*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931e): Az élet nevében. In: uő: *Világválságban*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931f): Világválságban. In: uő: *Világválságban*. Athenaeum, Budapest.
- Ladányi Andor (2000): *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Argumentum, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (2003a): *Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban. (1867–1945)* Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- Nagy Péter Tibor (2003b): Oktatáspolitikai változások az első világháború után. *Iskolakultúra*, 6–7. 63–73.
- Palló Gábor (2002): Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszerre. *Magyar Tudomány*, 11. 1462–1474.
- Palló Gábor (2007): Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 12. 1619–1629.
- Somogyvári Lajos (2008): A pedagógiai írás, mint ideológiai konstrukció. In: „*Oktatás és Társadalom*”. *A Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve*. PTE BTK, Pécs. 35–53.
- Szabó Miklós (1993): A Klebelsberg legenda. *Kritika*, 12. 29–31.
- Tökéczki László (1999): Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kuno nézeteiben. In: T. Kiss Tamás: *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest. 307–315.
- Tüskés Gábor és Knapp Éva (2001): *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Osiris, Budapest.

Somogyvári Lajos

Pannon Egyetem,

Neveléstudományi Doktori Iskola